

першої Чехословаччини // Твори Василя Гренджі-Донського. — Т. IX. — Вашингтон. — 1998. — С. 393—397. 4. *Пачовський В.* Що то “Просвіта”? — Ужгород, 1920. — 11 с. 5. *Пачовський В.* Щедрівка “Просвіті”. — Ужгород, 1920. — 6 с. (Репринтне видання до 75-річчя заснування на Закарпатті товариства “Просвіта”. — Ужгород, 1995). 6. *Пачовський В.* Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської України: Нарис історії з картами. — Ужгород, 1993. — 132 с.

Микола ВЕГЕШ, Василь МІЩАНИН (Ужгород)

НАЙДАВНІША ІСТОРІЯ ЗАКАРПАТТЯ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВАСИЛЯ ПАЧОВСЬКОГО І СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА

Найдавніша історія Закарпаття знаходилася в центрі уваги як українських, так і російських дослідників. Цікаві й маловідомі факти містяться на сторінках фундаментальних “Історії України-Руси” М.Грушевського, “Історії України” І.Крип’якевича, “Истории России с древнейших времен” С.Соловйова, “Курса русской истории” В.Ключевського. Змістовно виклав стародавню історію краю патріарх закарпатської історіографії М.Лучкай у знаменитій “Історії карпатських русинів”. Вищеназвані вчені були професійними істориками. Однак історію Закарпаття вивчали й досліджували і письменники. Серед них відомий галицький письменник Василь Пачовський (1878—1942), праці якого, за висловлюванням одного з сучасних дослідників, “і сьогодні... не втратили своєї актуальності”, а книга “Срібна Земля” збігається із сучасними духовними настроями, болями і хвилюваннями громадськості Закарпаття [1, 15; докладніше див.: 2—6].

Навесні 1920 р. В.Пачовський приїхав до Ужгорода, де разом із В.Бирчаком редагував часопис “Народ”. Багато допомагав “Просвіті” у налагодженні культурно-освітньої роботи на Закарпатті. Протягом десяти років перебував на посаді вчителя гімназії в Ужгороді, а потім у Берегові [7]. Необхідно погодитися з професором В.Худаничем, що “саме завдяки таким педагогам, як В.Пачовський, у Берегівській гімназії залишився міцний кістяк учителів, які вели народовецьку лінію” [8]. Ця українська народовецька лінія проходить через усі без винятку історичні праці В.Пачовського. У Берегові письменник написав і опублікував у часописі “Русин” поему “Скарб Срібної Землі”. Це легенда про чарівний перстень Карпат, за якою написано сценарій для фільму “Корятович”,

знятого режисером Каролем Юстою на празькій кіностудії “Barrandov”. Фільм “Корятович”, — відзначав відомий закарпатський письменник-краєзнавець В.Пагіря, — мав велику популярність не тільки на Закарпатті. Довідавшись про нього, українці в США купили той фільм за мільйон чеських крон [9, 21]. У 1921 р. В.Пачовський опублікував історичну поему “Сріберний дзвін”, а в 1923 р. — поему “Князь Лаборець”, яка була видана у Львові. І.Франко, характеризує творчість письменника, писав: “У Пачовським нам виявляється неабиякий майстер нашого слова, правдивий, талановитий поет, що надзвичайно глибоко вслухається у мелодію нашої рідної пісні і нашої мови, що володіє технікою вірша, як мало хто з нас, вміє за одним дотиком порушити в душі симпатичні струни, щоб збудити пожаданий настрій і видержати його до кінця” [див.: 9, 21]. Глибоко переконані, що ці правдиві слова Великого Каменяра значною мірою стосуються і науково-популярних праць В.Пачовського.

Серед публікацій В.Пачовського на історичну тематику заслуговують на увагу брошура “Українці як народ” (1907), в якій простежується близькість до праці М.Грушевського “Хто такі українці і чого вони хочуть”, книга “Історія Підкарпатської Русі” (1921) та історичний нарис “Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської України” (1938). До речі, саме В.Пачовський вперше ввів термін “Срібна Земля”, під яким так часто сьогодні мають на увазі Закарпаття. Йому також належить перший переклад українською літературною мовою “Повісті временних літ”.

Українців Закарпаття В.Пачовський умовно поділяв за “племінним поділом” на гуцулів, бойків і лемків. Що стосується етнографічного поділу, якого притримувалась переважна більшість учених наприкінці 30-х років, то автор “Срібної Землі” писав так: “На горах живуть верховинці в комітатах: марамороськім, берегівськім, ужгородськім. На рівнині долиняни, які живуть на низах цих трьох комітатів і в сукмарській, угочанській і соболчанській окрузі. На заході на низах живуть крайняки, в землинському, сараському й абаупському комітаті, а спішаки в горах у спиському комітаті” [10, 29]. Незважаючи на ці поділи, В.Пачовський був глибоко переконаний у тому, що закарпатці є українцями, а “мова їх — це карпатське піднаріччя трьох віток червоноруського наріччя української мови” [10, 29].

Детально опрацювавши змістовну монографію О.Мицюка “Нарис з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі” (Т. 1. — Ужгород, 1936), В.Пачовський констатував: “Українці, або русини, що творять етнічну більшість між населенням Закарпаття, — це споконвічна осіла людність, що заселює цю країну” [10, 32]. Як і М.Грушевський, В.Па-

човський за початок хронології брав VI століття, коли білі хорвати наблизились аж до Семигороддя. “На Закарпатті, — писав він, — стрічаються цілі села, де цілі родини зветься хорватами. Там дослідники, що сумніваються в місці осідку білих хорватів, можуть найти доволі доказів, що Закарпаття заховало далі живі сліди їх поселень” [10, 32]. Досліджуючи так зване “хорватське питання”, В.Пачовський, однак, дещо односторонньо (повна відсутність джерел) висвітлював його, вважаючи, що географія території, на якій проживали білі хорвати, встановлена. Сукупність історичних джерел мали замінити археологічні знахідки. Михайло Грушевський, приміром, дотримувався дещо іншої точки зору. Він констатував, що це питання слід вважати відкритим, бо “сумнівна річ, чи було українське плем’я зване Хорватами, і не знати, де воно сиділо” [11]. У монографії “Очерк истории украинского народа” він писав, що “гірську область Карпат займала група дрібних народів неясного, ймовірно фракійського, походження” [12; докладніше про дослідження М.С.Грушевським історичного минулого Закарпаття див.: 13—18].

Автори “Малого словника історії України”, виданого в 1997 р. Інститутом історії України НАН України, відзначають: “Закарпатська Україна (Підкарпатська Русь, Закарпаття) — історична назва сучасної Закарпатської області. У докиївський час — територія східнослов’янських племен білих хорватів. У кінці IX ст. зазнала вторгнення кочових угро-фінських племен мадярів (угрів). У X—XI ст. входила до складу Київської Русі. В 30-ті роки XI ст. південна частина краю потрапила до складу Угорщини. У XII ст. така ж доля спіткала весь край” [19]. Відомий український археолог С.Пеняк, підсумовуючи досягнення вітчизняної науки з даної проблеми, писав: “На основі одержаних у процесі археологічних розкопок даних можемо аргументовано говорити про кілька етапів розвитку давньослов’янської культури на Закарпатті. Перший хронологічний етап пов’язаний з поступовим заселенням Верхнього Потисся ранньослов’янськими племінними групами. Археологічними артефактами цього періоду є неукріплені селища і безкурганні могильники з трупоспаленнями кінця V—VII ст. ... Дослідження показали, що пам’ятки хронологічного етапу у Верхньому Потиссі, в тому числі й Закарпатті, належали західному за територією мешкання угрупованню давнього слов’янства, археологічна культура яких отримала назву празької... Для другого хронологічного етапу (VIII—IX ст.) визначальним було збільшення кількості селищ як у низинній, так і передгірській зонах краю, появою курганних могильників з трупоспаленням... Третій етап розвит-

ку давньослов'янської матеріальної культури на Закарпатті, підґрунтям для якої продовжували служити археологічні артефакти типу Луки-Райковецької, припадає на X—XI ст. За рахунок збільшення прийдешнього давньоруського населення з Прикарпаття, Подолії та Волині складаються сприятливі умови для формування в краї давньоруської культури, а саме її української гілки... Доленосні зміни в краї відбулися з приходом в Карпатську улоговину в кінці IX ст. угорських племен. Було знищено слов'янську державність, а край включено до складу Угорської ранньофеодальної держави. З цього часу давньоруська матеріальна й духовна культура розвивалася в рамках угорської державності. Завдяки безперервним зв'язкам з Україною руське (українське) населення краю зберегло свою самобутність на багато віків [20].

В.Пачовський теж не сумнівався в тому, що “перед приходом мадярів на Закарпатті було слов'янське розселення” [10, 32]. На його думку, “територія, зайнята українськими племенами, сягала від ріки Самоша в Семигороді до Гернадя на границі великоморавської держави та на півдні межувала з болгарським царством” [10, 32]. Отже, “українці займали закарпатську землю три століття перед приходом мадярів” [10, 32]. Письменник уважав, що “історичні права українців до Закарпаття сягають від часів київського великого князя Олега Віщого (880—914). У 895 р. угри з'явилися біля стін Києва, однак після порозуміння з Візантією припинили облогу давньоруської столиці. Що ж змінило їх попередні плани? На думку В.Пачовського, “греки обіцяли Олегові закарпатські землі Лаборця, землі пізнішої Срібної Руси з її копальнями срібла й золота у Кремниці й Щавниці, щоб тільки він згодився піти війною на болгарське царство. Олег зміркував, що угри можуть бути доброю граничною сторожею на краю руської держави, тим-то й згодився дати свою згоду та допомогу. Таким чином, угри з Олеговим військом рушили на обсаду Закарпаття. Вони, отже, без війни відійшли з-під Києва, й по них остало тільки місце їх відпочинку, зване “Угорське” [10, 33].

Успішно перейшовши Верецький перевал, напівдикі племена угрів зустріли дружину князя Лаборця, який стояв на чолі білих хорватів. Напівлегендарний князь Срібної Землі змусив їх втікати, що його переконало в повній перемозі. Однак через деякий час “угри позаймали всі верхи та плаї й окужили княжий табір із усіх боків. Лаборець зірвався зі сну, вдарив у бубни на сонне військо. Військо позривалося до бою, але опинилося в пастці угорської орди. Серед бою полягло все військо, тільки хоробрий князь Лаборець пробився та втік на захід. Але над річ-

кою Свіржавою упав під ним кінь, — його дігнали мадари й повісили на дереві. З того часу, відколи то згинув славний князь Лаборець, річка зоветься Лаборцем” [10, 34].

В.Пачовський виклав оригінальні думки з приводу подальшої долі закарпатських русинів. Незважаючи на поразку, територія краю не ввійшла до складу Угорщини, а “білі хорвати прийняли підданство київському князеві з ім'ям русинів і брали участь у походах київських князів на Царгород за Олега, Ігоря та Святослава” [10, 34]. У 981 р. Володимир знову повернув у лоно Київської держави Закарпаття, поставивши “вздовж південного узбіччя Карпат цілий ряд городищ із земляни-ми укріпленнями” [10, 35].

У розділі “Руська культура за Арпадовичів” В.Пачовський висвітлив такі питання, як “вплив княжої Русі на угрів”, “верховна влада слов'ян за Арпадовичів”, “Закарпаття в Галицько-Волинській державі”. Письменник проаналізував діяльність угорських королів Стефана I (997—1038) і Андрія I — зятя Ярослава Мудрого. Відомо, що дочка Ярослава Анастасія вийшла заміж за Андрія [10, 36—38]. Цю подію В.Пачовський також відобразив у поемі “Сріберний дзвін”:

*Настя, дочка Ярослава,
Йшла до угрів за Андрія —
Та заслав той дзвін сріберний
Срібній Русі Закарпаття!* [10, 17].

В.Пачовський повністю довіряв легенді, яка ходила в народі, що Анастасія “спить у підземеллі під замком у Хусті” [10, 17]. Насправді після смерті Андрія, який загинув у боротьбі з герцогом Белою, Анастасія з сином змушені були втікати під покровительство німецького імператора. Дочка Ярослава стала дружиною його і, мабуть, там померла.

Підсумовуючи діяльність Арпадовичів, В.Пачовський писав: “Королі Арпадовичі, споріднені з руськими князями, забезпечили українцям у себе самоуправу. Закарпатська Русь звалась “Руська марка” (1131 — М.В., М.П.), мала окрему адміністрацію та судівництво. Потомки руських княжих і боярських родів служили на королівському дворі як великі достойники. На Закарпаття прибували громадно поселенці з княжої української держави за Коломана, Андрія II, Бели IV, Володислава IV. Це були політичні емігранти, що скріпляли на Закарпатті наш елемент” [10, 39]. В.Пачовський відзначив, що великої шкоди краю завдали напади монголо-татар і половців [10, 40].

Сучасними українськими дослідниками доведено, що в 1281—1321 рр. частина закарпатських земель входила до складу Галицько-Волинської держави. Не обійшов це питання і В.Пачовський. “Коли по приході половців на Україну, — писав він, — скріпилась там реакція проти слов’янщини, галицько-волинський князь Лев I Данилович зайняв Закарпатську Русь у 1280 р. за короля Володислава IV. Він уважав себе управненим до цього, бо як оженений із угорською королівною Констанцією, донькою Бели IV, дістав у віно за Констанцією посілості після Ростислава Михайловича на Закарпатті. Військо Льва напало на Угорщину й опустошило поріччя Тиси та загорнуло цілу Карпатську Україну під владу Галицько-Волинської держави” [10, 40]. У підтвердження своїх думок В.Пачовський наводить грамоту 1299 р., згідно з якою надзупан березької жупи Григорій називав себе “урядником Льва, князя руського” [10, 41].

Якщо стосовно хронології великих розбіжностей у сучасній історіографії не існує, то з приводу розміру території, яка ввійшла до складу держави Льва Даниловича, існують різні думки. М.В.Троян писав, що до Галицько-Волинського князівства була приєднана “західна частина Закарпаття — від нинішнього Берегова до гори Маковиця” [21]. Ці землі сорок років (із 1281 до 1321 р.) перебували у складі держави Льва Даниловича та його наступника. Є ще один доказ такої думки. Він стосується міста Сольви (Сваляви), невеликого поселення, яке до 1284 р. знаходилося “по другий бік засіки” (тобто в складі Галицько-Волинського князівства). З 1281 до 1321 р. Хуст також входив до складу держави Лева, а потім його сина Юрія. До речі, вони обидва успадкували за Данилом Галицьким корону. П.Сова писав, що Леву Даниловичу була запропонована також угорська корона [докладніше див.: 22—23].

Різні думки існують також із приводу того, на яких умовах частина Закарпаття ввійшла до складу Галицько-Волинського князівства. “Все це повністю стосується і спроб частини дослідників аналізувати сучасні паралелі Закарпаття — Київська Русь навколо висновку про належність нашого краю до Галицько-Волинської держави, — пише сучасний дослідник М.Болдижар. — Тим, хто хоче спекулювати цим історичним фактом, варто нагадати, що поряд із позитивним аспектом — повернення Закарпаття до слов’янської держави із усіма впливаючими з цього висновками — цей акт був не волевиявленням населення, а результатом військового походу князя Льва, який, пограбувавши населення частини краю, відбив його від ослабленого в той час угорського королівства, по-

ставив у Березькому комітаті свого ставленика Григорія” [24]. Закарпаття дійсно було повернуто Левом Даниловичем у результаті військового походу, однак робити висновок про добровільність входження краю чи, навпаки, про окупацію Срібної Землі неможливо хоча б із тієї причини, що в період середньовіччя референдуми не проводились, а Лев Данилович був людиною свого часу і йому були притаманні риси типового політичного діяча епохи феодалізму.

Підсумовуючи, який внесок зробив Василь Пачовський у дослідження найдавнішої історії Закарпаття, необхідно відзначити: 1) історичні праці письменника написані правдиво, з урахуванням рівня розвитку тодішньої історіографії; 2) “Історія” В.Пачовського написана в українському, народовецькому дусі, чим її автор відіграв велику роль у піднесенні національної самосвідомості закарпатських українців наприкінці 30-х років; 3) його праці, незважаючи на популярний характер, були одними з перших, у яких історія Закарпаття стала об’єктом спеціального дослідження; 4) більшість наукових положень В.Пачовського не втратили своєї актуальності й нині, знайшовши своє підтвердження в працях вітчизняних дослідників.

Література. 1. *Зілгалов В.* Василь Пачовський і Карпатська Україна // *Пачовський В.* Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської України: Нарис історії з картами. — Ужгород, 1993. 2. *Льницький М.* Поет національної ідеї // *Дзвін*. — 1991. — № 12. — С. 129—137. 3. *Ребрик І.* Провісник відродження: До 50-річчя з дня смерті В.Пачовського // *Закарпат. правда*. — 1992. — 4 квіт. 4. *Станинець Ю.* Мій другий батько: До 50-річчя з дня смерті В.Пачовського // *Карпатська Україна*. — 1992. — 9 квіт. 5. *Зілгалов В.* Срібна Земля і її син: Василь Пачовський і Карпатська Україна // *Закарпат. правда*. — 1993. — 25 трав. 6. *Козак М.* Громадсько-культурна праця В.Пачовського на Закарпатті // *Молодь — Україні* (Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету). — Т. 3. — Ужгород, 1994. — С. 144—148. 7. *Хланта І.В.* Літературне Закарпаття у ХХ столітті: Біобібліографічний покажчик. — Ужгород, 1995. — С. 545. 8. *Худанич В.* Берегівська українська гімназія // *Берегівська українська гімназія*. — Ужгород, 1997. — С. 39. 9. *Пагіря В.* Відлуння Карпат: сторінки історії. — Ужгород, 1994. 10. *Пачовський В.* Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської України: Нарис історії з картами. — Ужгород, 1993. 11. *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Т. 1: До початку ХІ віка. — К., 1991. — С. 210. 12. *Грушевський М.* Очерк истории украинского народа. — К., 1990. — С. 19. 13. *Вегеш М.* Історичне минуле Закарпаття в працях М.Грушев-

ського // Тези доповідей та повідомлень науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження академіка Михайла Грушевського. — Івано-Франківськ, 1991. — С. 55—56. 14. *Вегеш М., Задорожний В.* Хорватське питання // Новини Закарпаття. — 1991. — 25 черв. 15. *Вегеш М.М., Пальок В.В.* Михайло Грушевський // Вчені, письменники і політичні діячі про Україну (Збірник наукових праць). — Випуск перший. — Ужгород, 1996. — С. 22—40. 16. *Вегеш М.* Михайло Грушевський про “хорватське питання” // Календар “Просвіти” на 1996 рік. — Ужгород, 1996. — С. 137—139. 17. *Вегеш М.* Михайло Грушевський про Закарпаття // Орбіта-логіс. — 1996. — 4 лип. 18. *Вегеш М.М., Пальок В.В., Кузка С.І.* Питання історії Закарпаття в працях Михайла Грушевського // Спадщина Великого України: Науково-методичний збірник матеріалів конференції, присвячених 130-й річниці ювілею М.С.Грушевського та п'ятій річниці незалежності України. — Ужгород, 1997. — С. 23—31. 19. Малий словник історії України (За ред. акад. В.Смолія). — К., 1997. — С. 156. 20. *Пеняк С.* Наслідки піввікового дослідження давньослов'янських пам'яток Закарпаття (1945—1995 рр.) // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. — Випуск 2. — Ужгород, 1996. — С. 248—257. 21. *Троян М.В.* Мукачевський замок: Історико-краєведческий очерк. — Ужгород, 1982. — С. 9—10. 22. *Сова П.* Прошлое Ужгорода. — Ужгород, 1937. 23. *Вегеш М.М.* Лев Данилович // Вчені, письменники і політичні діячі про Україну (Збірник наукових праць). — Випуск другий. — Ужгород, 1996. — С. 34—39. 24. *Болдижар М.* Докази мають бути переконливими // *Болдижар М.* Закарпаття між двома світовими війнами. — Ужгород, 1993. — С. 7.

Наталія ВИГОДОВАНЕЦЬ (Ужгород)

ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКИЙ ПРО ПЕРШЕ КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ НА ЗАКАРПАТТІ

Не стільки рівень історіографії та літературознавства, як нові суспільно-культурні обставини створюють передумови для об'єктивного висвітлення одного з найцікавіших періодів в історії духовно-національної самоідентифікації закарпатських українців, пов'язаного як із діяльністю мукачівського єпископа Андрія Бачинського (1732—1809), так і з його добою. Із входом посткомуністичної науки у європейський контекст знало повної реабілітації поняття *культурологічна доба*. Пішла у небу-